Előszó

John Rawls: viták és olvasatok a mai magyar politikafilozófiában

John Rawls a 20. század egyik legjelentősebb politikafilozófusa volt. Fél évszázaddal ezelőtt először megjelent, *Az igazságosság elmélete* című[1] korai főműve új lendületet adott az analitikus politikafilozófiának, de az európai kontinensen is élénk vitákat váltott ki – például Jürgen Habermasszal (Habermas 1995, Rawls 1995). A *Magyar Filozófiai Szemle* jelen különszámának célja, hogy hozzájáruljon ennek a meghatározó és sokrétű műnek és általában a rawlsi életműnek a magyar nyelvű recepciójához. Ugyan ez az életmű mára kellő időbeli távolságba került, és bőségesen elegendő hatástörténetet hozott létre ahhoz, hogy a 20–21. századi filozófiatörténet, eszmetörténet is tárgyává tegye,[2] az itt közölt tanulmányok az előbbi céllal összhangban elsősorban nem filozófiatörténetként közelítenek Rawls munkásságához. Ehelyett élő, továbbgondolandó, ma is aktuális problémafelvetéseket és azokra adott mai megoldásokat inspiráló elméletalkotóként – azaz kortársunkként – láttatják az amerikai filozófust.

Az igazságosság elmélete 1971-es megjelenése (Rawls 1971) utáni évtized angol nyelvű politikafilozófiáját alapvetően meghatározták a szerző liberális egalitárius nézetei körüli viták. *Az igazságosság elméletét* érő kritikák egyrészről a közgazdaságtan (John Harsanyi), illetve a libertarizmus (Robert Nozick), majd az 1980-as évektől kezdve mindinkább a kommunitarizmus, a közösségelvűség, a nacionalizmus felől fogalmazódtak meg (pl. Alasdair MacIntyre, Michael Sandel, Yael Tamir, Charles Taylor, Michael Walzer). Szintén innen datálható Rawls feminista kritikája olyan szerzők részéről, mint például Susan Moller Okin.

Az 1990-es években fordulatot hozott a *Political Liberalism (Politikai szabadelvűség)* – Rawls kései fő művének – megjelenése (Rawls 1993), amely azt a kérdést tette fel: miként lehetséges egy igazságos és stabil társadalmi rend létrehozása egy mély világnézeti ellentétektől terhes, plurális társadalomban? Nézeteit

[1] A magyarul megjelent Rawls-művekre a fordításban elérhető magyar címükkel, míg a magyarul eddig még nem megjelent művekre eredeti, angol címükkel hivatkozunk.

[2] Ld. pl. a *Modern Intellectual History* 18. évfolyamának 2021 decemberi, 4. számát, amely *The Historical Rawls* c. tematikus válogatást közölt.

a kétezres évek elején kritikusok új hulláma tette vizsgálat tárgyává: a politikafilozófiai realizmus képviselői (John Horton, Chantal Mouffe, Raymond Geuss) Rawls idealizmusát támadták, míg a szocialista filozófus G. A. Cohen nagy hatású Rawls-kritikájában *(Rescuing Justice and Equality)* egalitárius szempontból vitatta téziseit. Az 1999-es *A népek joga*, illetve a 2001-es *Justice as Fairness: A Restatement* zárják Rawls életművét.

Rawls munkássága azonban nem csupán kritika tárgyát képezte, hanem termékenyítően hatott a politikafilozófia számtalan területére. *Az igazságosság elméletében* megfogalmazott, az elosztási igazságosságról szóló elmélete a mai napig referenciapont e terület kutatói számára. A *Political Liberalism* a közös igazolás *(public justification)* fogalmának középpontba állításával nagyban hozzájárult a deliberatív demokrácia, a multikulturalizmus, és az alkotmányosság elméleteihez.[3] Összegyűjtött előadásai az erkölcsfilozófia és a politikafilozófia történetéről – az előbbit 2000-ben, az utóbbit 2007-ben adták ki – pedig nemcsak Rawls elméletének eszmetörténeti gyökereit tárják fel, hanem önálló hozzájárulást jelentenek az újkori politika- illetve társadalomfilozófia történetéhez is.

Az elmúlt két évtized politikafilozófiája rámutatott a Rawls filozófiájában rejlő innovatív lehetőségekre. A globális igazságosság kortárs elméletei nagyban építenek Rawlsra – éppúgy a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó *A népek jogára*, mint *Az igazságosság elméletére*. A feminista filozófus Iris Marion Young Rawls nézeteivel párbeszédbe lépve vezeti be a *strukturális igazságtalanság* napjainkban széles körben használt fogalmát. Tommie Shelby 2016-os *Dark Ghettos: Injustice, Dissent, and Reform* c. kötetében Rawls elméletére építve dolgozza ki az egyesült államokbeli faji alapú szegregációról – az úgynevezett „gettókról" – szóló politikaelméletét. Olyan szerzők, mint Martin O'Neill és William Edmundson rámutattak, hogy Rawls igazságosságelmélete a közhiedelemmel ellentétben nem annyira a huszadik század végén előálló politikai fősodor apológiája, hanem mélyreható gazdasági és társadalmi változásokat sürget, és akár a kapitalista piacgazdaság radikális kritikájának is alapot adhat.

A rawlsi életmű ugyan elsősorban a 20–21. századi politika- és társadalomfilozófia számára meghatározó jelentőségű, de más filozófiai diszciplínákban sem

[3] A tanulmányok értelemszerűen fogalomkészletükben is támaszkodnak a rawlsi filozófiai terminológiára. A magyar nyelven már megjelent főművek – így különösen *Az igazságosság elmélete* és *A népek joga* – esetében a magyar filozófiai szakirodalom rendelkezik kanonikus fordítási megoldásokkal az ezeket a műveket meghatározó fogalomkészletre. Ám a magyarul még nem vagy csak részletekben, több fordító eltérő fordításainak eredményeképp elérhető terminológia – különösképp a *Political Liberalism* és a hozzá kapcsolódó korábbi tanulmányok szóhasználata – esetében még nem alakult ki magyarul egységes rawlsiánus filozófiai szaknyelv. Ezért az utóbbihoz tartozó fogalmakat e szám szerzői is többféle változatban használják magyarul. Mivel a kontextus és olykor – szükség esetén – az angol nyelvű eredeti terminusra utalás az egyes tanulmányok esetében világossá teszi, mely rawlsi fogalmat használják a szerzők, ez a változatosság álláspontunk szerint nem akadályozza sem a megértést, sem pedig a magyar nyelvű terminológia további fejlődését.

egykönnyen megkerülhető. *Az igazságosság elméletének* kritikája a korban meghatározó utilitarizmussal szemben, a szerződéselvű erkölcs- és politikafilozófia felélesztése, vagy a filozófiai módszerről szóló fejtegetései az erkölcsfilozófiában, a metaetikában és a metafilozófiában is élénk viták tárgyát képezik mind a mai napig.

Az e számban olvasható tanulmányok nem pusztán értelmezni kívánják John Rawls munkásságát, hanem produktívan használják a kortárs politikafilozófia fősodrába tartozó elvont – vagy jelenleg is aktuális alkalmazott – kérdések megválaszolására. Így híven tükrözik Rawls filozófiai diszciplínákon és politikai ideológiai megközelítéseken átívelő jelentőségét. Az itt közölt szövegek jelentős része először a Rawls születésének századik, illetve *Az igazságosság elmélete* megjelenésének ötvenedik évfordulója alkalmából, 2021-ben az ELTE BTK Filozófia Intézet és a TK Politikatudományi Intézet által közösen szervezett *Rawls és az igazságosság 50 éve* c. konferencián hangzott el előadás formájában. Ahogy a konferencia, úgy e különszám is a rawlsiánus politikai filozófia hazai és magyar nyelvű recepcióját, s ennek a szabadelvű és egalitárius politikafilozófiához mint egyetemes tudományos vállalkozáshoz való hozzájárulását igyekszik megerősíteni. Így e szám szövegei egyúttal kiindulópontként is szolgálhatnak hasonló tudományos kezdeményezések számára, melyek a liberalizmus és egalitarizmus eszméit közép-európai nézőpontból kívánják formálni a politikafilozófia tudományos fősodrában is. Ez az ambíció egyszersmind jól illeszkedik azoknak a kortárs Rawls-kutatásoknak a napirendjébe, amelyek az USA-beli politikai közeg szemszögéből nézve is kritikával illetik Rawls tudományos vizsgálódásának hangsúlyait, egyes politikailag jelentős – és filozófiai reflexióra érdemes – témák iránti közönyét, s e hangsúlyválasztások tágabb filozófiai következményeire kívánnak rávilágítani (Forrester 2019).

A folyóiratszám első részében a rawlsiánus értékelmélet, metaetika és filozófiai módszertan problémáit, azaz a rawlsi életmű legabsztraktabb kérdéseit taglaló tanulmányok kaptak helyet.

A rawlsiánus politikafilozófia mai napig tartó vitákat kiváltó módszertani eszközének, az úgynevezett „ideális elmélet" fogalmának és jelentőségének vizsgálata áll Kis János tanulmánya középpontjában. A tanulmány feltárja, John Rawls mit értett ideális elméleten, és Rawls filozófiájára támaszkodva az ideális elméletnek az igazságosságelméletek megalkotásában betöltött szerepét világítja meg. A dolgozat egyfelől az ideális elméletre alapuló filozófiai vizsgálódások jelentőségét veszi védelmébe azokkal a kortárs kihívókkal szemben (pl. a liberális egalitáriusok közül Amartya Sen, a klasszikus liberális illetve libertárius filozófusok közül pedig Gerald F. Gaus vagy Jason Brennan), akik szerint nincs szükség ideális elméletalkotásra, hanem a politikafilozófiának elegendő pusztán az úgynevezett „nemideális elméletre" korlátozódnia. A tanulmány ezzel szemben azt mutatja meg, hogy jelentős normatív tudástól esünk el akkor, ha elmulasztjuk azokat az idealizációkat, amelyeket az ideális elmélet megalkotása

szükségessé tesz. Másfelől Kis az ideális elmélet egy meghatározott fogalma és értelmezése mellett érvel. Ideáliselmélet-felfogásának sajátossága, hogy az igazságosság követelményeinek meghatározása során az ideális elméletben figyelmen kívül kell hagynunk, mekkora terhet jelent e követelmények betartása, mint ahogy azt is, ha betartásuk az emberi természetből következő korlátokba ütközne.

Kis János ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet: noha a szakirodalmi viták kizárólag az igazságosság ideális és nemideális elméleteinek tárgyalására szorítkoznak, egy másik központi jelentőségű politikafilozófiai fogalom, mégpedig a legitimitás vizsgálatához is elkülönítendő annak ideális és nemideális elmélete. Kis amellett érvel, hogy a legitim politikai hatalomgyakorlás feltételei is eltérőek lehetnek az ideális elmélet háttérfeltevései mellett, mint a nemideális elmélet világában, ahol nem követjük mindannyian hiánytalanul az igazságosság normáit, illetve az ezeket érvényre juttató intézményi előírásokat. A tanulmány nem csak azt mutatja meg, hogy az ideális-nemideális elmélet fogalompárja produktívan alkalmazható a legitimitás tárgykörében, hanem azt is, hogy az igazságosság és a legitimitás között rendkívül szoros kapcsolat áll fenn.

Orthmayr Imre tanulmányában az értékpluralizmus fogalmát és politikafilozófiai következményeit elemzi először Max Weber, majd Isaiah Berlin, végül pedig John Rawls munkásságában. Weber jellemzése szerint az értékek nem pusztán összemérhetetlenek, de állandó harcban állnak egymással. Orthmayr amellett érvel, hogy bár történeti kontextusában szemlélve az „istenek harca" koncepció érthetővé válik, ám abból kiszakítva nincs okunk azt feltételezni, hogy az egymással összeegyeztethetetlen értékek viszonyát az állandó harc jellemezné. Berlin értékpluralizmus-modellje Weberétől eltérően arra épül, hogy az egymással összeegyeztethetetlen értékek – mint amilyen a szabadság, a biztonság vagy a tanulás – helyzetről helyzetre, kontingens módon hol kiegészítik egymást, hol feszültségbe kerülnek egymással, és ez utóbbi esetben összebékítésük szükségszerű áldozatokkal jár.

A tanulmány második fele azt tárgyalja, milyen módon kezeli Rawls az értékpluralizmus nyomán felmerülő problémákat először *Az igazságosság elméletében*, leghangsúlyosabban pedig a *Political Liberalism* c. munkájában. Orthmayr megvizsgálja, Rawls hogyan cseréli fel az elvont értékek összességét a szabadság nagyobb rendszerére, amelyen belül a különböző szabadságok viszonya összevethetővé válik, majd hogyan veszik át az összeegyeztethetetlen értékek helyét az elméletben az „észszerű átfogó tanítások", amelyek egymás mellett élése egy liberális demokráciában a *Political Liberalism* fő témája. A tanulmány konklúziója szerint ezáltal Rawls a korábbi szerzőknél magasabb elméleti szinten képes artikulálni mind az értékek és az értékpluralizmus fogalmát, mind ennek politikafilozófiai konzekvenciáit.

Golden Dániel tanulmányában Rawls pragmatista interpretációit veszi górcső alá, különös tekintettel *Az igazságosság elmélete* és a *Political Liberalism* közötti fi-

lozófiai különbségek értelmezésére. Míg a tekintetben túlnyomórészt konszenzus uralkodik, hogy a *Political Liberalism* eltávolodik *Az igazságosság elméletének* univerzalista, kantiánus, ahistorikus, tisztán morális igazolásra épülő rendszerétől, az elmozdulás súlyát és természetét illetően termékeny vita zajlik. Golden számos szerző mellett rekonstruálja Richard Rorty álláspontját, aki a kései Rawlst teljes egészében olyan pragmatistaként értelmezi, aki lemond a politikafilozófia erkölcsi és antropológiai megalapozásának igényéről. Rawls pragmatista értelmezői számára a másik, a szerző által elemzett kulcskérdés az, hogy a kései Rawls mennyiben tekinti igazolandó politikai rendszer helyett esetleges kulturális adottságnak a liberális politikai berendezkedés és elköteleződés meglétét. Amennyiben a *Political Liberalism* ezen olvasatát fogadjuk el, akkor Golden érvelése alapján úgy tűnik, Rawls közel kerül a John Dewey vagy Rorty által képviselt pragmatizmushoz.

Paár Tamás tanulmánya Rawls ismeretelméletét, azon belül is az átgondolás egyensúlyának *(reflective equilibrium)* fogalmát vizsgálja. A morál- és politikafilozófia e *koherentista* ismeretelméletére épülő módszere szerint az olyan morál- és politikafilozófiai fogalmakról, mint az igazságosság, úgy tehetünk szert tudásra, hogy már meglévő partikuláris ítéleteinket és általános elveinket megkíséreljük mintegy egymáshoz csiszolni. Ha az ítéletek és elvek ellentmondanak egymásnak, ott vagy el kell vetnünk, vagy meg kell változtatnunk az egyiket vagy a másikat. Amikor minden ilyen ellentmondást feloldottunk és ítéleteink és elveink koherens rendszert alkotnak, eljutottunk az egyensúly állapotához: megismerésre tettünk szert. Ez az egyensúlykereső módszer nagy népszerűségre tett szert a politikafilozófián és a morálepisztemológián túl is. Az *ekvilibrizmus* az általában vett filozófiai megismerésről szóló meghatározó metafilozófiai nézetté vált olyan szerzőknél, mint David Lewis, vagy Magyarországon Kocsis László.

Paár ugyanakkor rámutat a Rawls elképzelései és az általában vett metafilozófiai ekvilibrizmus kapcsán felvethető súlyos problémákra. Rawls úgy vélte, az elméletek legfőbb erénye az igazság. Az átgondolás egyensúlya azonban csak vélekedéseink *koherenciáját* biztosítja. Koherencia és igazság pedig nem szükségképpen függnek össze egymással. Ha az átgondolás egyensúlyának bemenetét már eleve igazolatlan vélekedések alkotják, úgy pusztán az a tény, hogy az átgondolás egyensúlya folytán e vélekedések immár koherens rendben állnak előttünk, még semmiféle indokot nem szolgáltat arra, hogy elfogadjuk, igaznak tartsuk őket: „A filozófiai átgondolás inputjával szemben eleve az igazoltságot kellene kritériumnak tekintenünk” – vonja le a következtetést Paár. A tanulmány Rawls nézeteit a kortárs morálepisztemológiai és metafilozófiai viták kontextusába helyezi, rámutatva, hogy Rawls kérdésfeltevései ma is érvényesek, és továbbra is megoldásra váró problémákat vetnek fel.

A lapszám második részében olvasható tanulmányok már a normatív érvelés területén hasznosítják a rawlsiánus politikafilozófia eredményeit – ezen belül is igazságosságelméleti és politikai etikai kérdésekre alkalmazzák azokat.

A rawlsiánus „alapszerkezet" fogalmára építve fogalmaz meg az Európai Unióra alkalmazandó igazságossági követelményeket Kollár Eszter tanulmánya. A dolgozat jól érzékelteti, hogy a rawlsiánus elméleti keretek olyan politikai intézmények kritikájára is produktívan alkalmazhatók, amelyek a rawlsi életművet követően jöttek létre vagy nyerték el mai formájukat. Kollár amellett érvel, hogy az EU szabad mozgás és tartózkodás jogára épülő szabályozása, intézményrendszere maga is az európai társadalom rawlsiánus értelemben vett alapszerkezete részének tekinthető, s mint ilyenre, igazságossági követelmények vonatkoznak rá. Kollár azt mutatja meg, hogy az egalitárius igazságosságelméletek fényében nem elegendő, ha a tagállamok kizárólag az EU-béli együttműködésből származó többletet osztják el igazságosan (ahogy pl. Andrea Sangiovanni érvel). Ehelyett az EU alapszerkezetének létezése, jelenlegi formája azt kívánja meg, hogy ennél erőteljesebb egalitárius elosztási normák érvényesüljenek a tagállamok polgárai között, amelyek általánosságban az ún. „életkilátásokbéli méltányosság elvét" juttatják köztük érvényre.

A tanulmány egyfelől rawlsiánus módszertani szempontokat kínál annak azonosítására, hogy egy meghatározott intézményrendszerre, társadalmi gyakorlatra milyen egalitárius igazságossági elveket kell alkalmaznunk. Ez a megközelítés nem zárja ki, hogy az EU mint sajátos intézményrendszer sajátos – azaz a tagállamok belső elosztási mechanizmusaira alkalmazandó elvektől eltérő – igazságossági elveknek kell megfeleljen. Másfelől azonban Kollár arra világít rá, hogy ez a módszertani megközelítés nem szab gátat az erős egalitárius követelmények alkalmazásának. Azaz nem csupán arra alkalmas, hogy – egy konzervatívabb megközelítésben – a tagállamokon belül alkalmazandó elosztási normák robusztusabb egalitárius jellegét a nemzetállami intézményrendszer sajátosságaival indokoljuk, s így korlátozzuk az erős egalitárius elosztási normák nemzetállamokon kívüli, tagállamok közötti viszonyokban történő alkalmazását. Épp ellenkezőleg: Kollár érvelése szerint egy, az EU sajátosságait figyelembe vevő, gyakorlat- és intézményérzékeny igazságossági elméletnek is arra a következtetésre kell jutnia, hogy a személyek – s ezen belül is kiemelten a munkaerő – szabad áramlása mellett elkötelezett EU alapvető egalitárius reformja indokolt igazságossági megfontolások alapján.

A rawlsiánus igazságosságelméletek továbbgondolási lehetőségeire világít rá Ujlaki Anna tanulmánya is, amely a migráció rawlsiánus elméletének alapvonalait rajzolja fel. Ujlaki rámutat a rawlsiánus életmű ama sajátosságaira, amelyek megakadályozzák Rawlst abban, hogy a migráció igazságossági kérdéseivel szembesüljön. A tanulmány egyfelől amellett érvel, hogy Rawls a migráció – különösen pedig az államok közötti migráció – jelenségét egy igazságtalan világ jellemző problémái közé sorolta, s ekként az ideális elméletben nem látta helyét. Másfelől Ujlaki feltárja, milyen módszertani szempontok miatt dönthetett úgy Rawls, hogy sem a belpolitikára, sem pedig a külpolitikára vonatkozó filozófiai műveiben nincs helye a migráció filozófiai problémafelvetéseinek. Ujlaki

célja nem egyszerűen eszmetörténeti eredményekre jutni, hanem megtalálni a rawlsiánus életmű belső szerkezetének azokat a jellemzőit, amelyek megakadályozták egy szellemiségét, alapvető normatív elköteleződéseit tekintve rawlsi migrációelmélet kialakulását. E cél elérése teszi lehetővé a szerző számára, hogy a feltárt módszertani akadályokat elhárítva megmutassa: milyen lenne a migráció rawlsiánus politikai filozófiája, ha e társadalmi jelenségre nem az igazságtalan világ anomáliájaként, hanem az emberi társadalmak és a közöttük megvalósuló interakciók elkerülhetetlen, szokványos jelenségeként tekintenénk.

Krokovay Zsolt a *polgári viselkedés kötelességének* fogalmát veszi szemügyre Rawlsnál. Ez a fogalom Rawls filozófiájában nem valamiféle udvariasság vagy visszafogott, polgári magatartás normáját jelöli, hanem a társadalom tagjainak azon kötelességét, hogy egymással szemben egyenlő polgárként járjanak el, oly módon tehát, hogy az általuk képviselt elvek és célok – a *közös gondolkodás (public reason)* jegyében – mindenki számára elfogadható módon igazolhatók legyenek. Az ilyen fajta közös igazolás *(public justification)* nem előfeltételezi, hogy a társadalom tagjai közt egyetértés vagy konszenzus uralkodna az alapvető értékítéletek és világnézet tükrében. Ellenkezőleg, a közös gondolkodás eszménye szükségképpen egy világnézetek és alapvető értékek kérdésében megosztott, plurális társadalmat feltételez, amelynek tagjai azonban észszerűek és elfogadható *(reasonable)* nézeteket képviselnek abban az értelemben, hogy képesek és hajlandók a másik egyenlő félként való elfogadása mellett közösen gondolkodni a társadalmi együttélés kereteiről, és ezek megteremtéséhez olyan elveket találni, amelyek kinek-kinek a saját maga által vallott „átfogó tanok" fényében igazolhatók. Krokovay átfogóan mutatja be Rawls *politikai szabadelvűségének* e központi tételét – és e tétel politikai következményeit. A tanulmány nemcsak a közös gondolkodás és a közös igazolás – Rawls nyomán a nemzetközi irodalomban jelentős karriert befutott, ám igencsak gyér hazai recepcióval rendelkező – fogalmait tekinti át és mutatja be, de egyúttal fontos tanulságokat von le e fogalmakból az elsőrendű politikai etikára, a választópolgárok és választott képviselők, sőt a politikában részt venni nem kívánó állampolgárok politikai magatartására vonatkozó normákra nézve is. Végül a tanulmány röviden számot vet azzal a kérdéssel is, hogy miben áll a polgári viselkedés kötelességének teljesítése „nem szabadelvű" – avagy közismertebb kifejezéssel: illiberális – rendszerekben.

A polgári engedetlenség rawlsiánus fogalmára és igazolási kritériumrendszerére építi demokráciaelméleti, választási etikai érvelését Mráz Attila tanulmánya. A tanulmány a protestszavazás fogalmát teoretizálja, és amellett érvel, hogy meghatározott feltételek között a protestszavazás akkor is erkölcsileg megengedhető szavazói magatartás lehet, ha végeredményben igazságtalan politikát folytató politikai erők választási győzelméhez járul hozzá. Azaz nem mindig kötelességünk a kisebbik rosszra szavazni akkor sem, ha ezzel egy nagyobbik rossz – egy súlyos igazságtalanság – létrejöttéhez vagy fennállásához járulunk közvet-

ve hozzá. Ennek alátámasztására Mráz a polgári engedetlenség rawlsi elméletét tekinti inspirációnak: rámutat, hogy a polgári engedetlenség és a protestszavazás kellő hasonlóságot mutatnak erkölcsi sajátosságaik terén ahhoz, hogy az előbbi igazolási kritériumait *mutatis mutandis* alkalmazzuk az utóbbi igazolására.

A dolgozat egyfelől arra kínál példát, hogy a demokrácia intézményi kérdései, s a demokratikus részvétel politikai etikai kérdései iránt kevéssé érdeklődő Rawls elmélete kiindulópont lehet a demokráciaelméleti, választási etikai vizsgálódások számára is. Mégpedig olyan kiindulópont, amely a különféle választói viselkedésformáknak az alapvetően következményetikai indíttatású választási etikáknál (pl. Jason Brennan, Julia Maskivker) összetettebb értékelését teszi lehetővé. Másfelől a tanulmány arra mutat rá, hogy a politikai tiltakozás, ellenállás etikai kérdései és a választási etika problémái nem feltétlenül egymástól független területekként tárgyalandók. Hiszen a választási részvétel maga is a politikai tiltakozás egyik – erkölcsileg igazolható – formája lehet.

Tanyi Attila az *önbecsülés* Rawlsnál központi jelentőségű fogalmát tárgyalja. Rawls közismerten úgy véli, hogy egy igazságos társadalom alapvető feladata, hogy minden tagja számára biztosítsa az önbecsülés társadalmi alapjait: azt, hogy minden ember képes legyen önmagára értékes egyénként tekinteni, aki képes megvalósításra érdemes célokat kitűzni maga elé, és azok megvalósításáért érdemben tenni is. Az önbecsülés e Rawls-féle fogalmát azonban számos kritika érte. Nem világos ugyanis, hogy pontosan miben is áll az a fajta önbecsülés, amelyről Rawls beszél: *elismerő önbecsülésként* – ahol önmagunkat erkölcsi státusszal és méltósággal bíró személyként látjuk – vagy *értékelő önbecsülésként* – ahol képességeinket, teljesítményeinket, általában önmagunkat értékesnek, ideáljainknak és értékítéleteinknek megfelelőnek gondoljuk? Bár e kérdést a szakirodalom mélységében tárgyalja, Tanyi arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a fogalompár nem alkalmas arra, hogy teljes mélységében leírja az önbecsülésnek az igazságosságelmélet szempontjából releváns aspektusait. Tanyi ezért Robin Dillon és Anna Bortolan nyomán bevezeti az önbecsülés egy fundamentálisabb, alapvető önbecsülésnek vagy önérzetnek nevezett fogalmát, amely szemben az elismerő és értékelő önérzettel, nem bizonyos önmagunkkal kapcsolatos vélekedések elfogadásában áll, hanem saját értékünk alapvető *érzése* – nem annyira intellektuális, mint affektív jelenség. Ha így van, úgy az önbecsülés társadalmi alapjainak igazságos elosztása elsősorban annak biztosítását jelenti, hogy a társadalom minden tagja képes értékesnek és megbecsülendőnek *érezni* magát embertársai között. Ez pedig Rawls igazságosságelméletének lényegi újragondolását teheti szükségessé, sőt az elmélet egy újabb feminista kritikáját is megalapozhatja, lévén, hogy az alapvető önbecsülés vagy önérzet hiánya – ahogy Dillion nyomán Tanyi rámutat – „nemhez köthető jelenség", amelynek kárvallottjai gyakorta a patriarchális társadalmi struktúrák között élő nők.

Az e folyóiratszám harmadik, záró részét alkotó tanulmányok tágabb kontextusba helyezik Rawls munkásságát, megvizsgálják a rawlsi liberális egalitarizmus

más politikafilozófiákhoz fűződő viszonyát és különféle filozófiai irányzatokból érkező kritikáit.

Olay Csaba tanulmánya Rawls kommunitárius kritikusaival vet számot. A dolgozat az én, az önmagaság Rawls-féle koncepciójával, annak Charles Taylor- és Michael Sandel-féle közösségelvű kritikáival, és Rawls rájuk adott viszontválaszával foglalkozik. Olay értékelése szerint e kritikák részint jogosak voltak Rawls korai munkáival szemben, hiszen azok tényleg nem vették kellően figyelembe az én társas beágyazottságát, vagyis lényegében azt, hogy az önmagaság mennyire rá van utalva a dialogikus kontextusra és a társas gyakorlatokban megtestesült értékelő keretekre és szerepkészletekre. Pontosan ezekből ered ugyanis az én stabilitása. Rawls kései, „politikai" liberalizmusával szemben azonban ugyanezek a kritikák már nem állják meg helyüket, hiszen annak elgondolásait részint éppen ezek a korábbi viták formálták. Olay ezért arra a következtetésre jut: a kései Rawlsnál az én, az önmagaság sokkal tarthatóbb koncepcióját találjuk, mint a korainál.

Tóth Szilárd János tanulmánya a Rawlsot kritizáló mai republikánusok érveit vizsgálja meg. A republikánusok azért támadják Rawlsot és általában az egalitárius liberálisokat, mert elméleteiket nem tartják *elég* jónak a hatalmi hierarchiák bírálatához és az azokat mérsékelő politikák igazolásához. Rámutatnak például, hogy míg a liberálisok „negatív" szabadságkoncepciója akadályt képez az újraelosztáshoz szükséges állami beavatkozás számára, addig a republikánus koncepciónak erős egalitárius eleme van, és nem képez efféle akadályt. Vagyis míg a liberálisok egalitárius céljaikat csak a szabadságeszmények *ellenében* valósíthatják meg, addig a republikánusok efféle dilemmával nem kell, hogy megküzdjenek. Tóth azonban amellett érvel, hogy a republikánus és egalitárius liberális álláspontok közötti különbség elvont, és a szélesebb elméleti kontextust nézve kicsi a jelentősége. Mi több, rámutat arra is, hogy a két elméleti keret közül éppen a Rawls-féle liberális fogalmi keret az, amelyikben erősebb a „progresszív" potenciál.

Kapelner Zsolt tanulmánya azt a kérdést feszegeti, hogy milyen gazdasági rendszerben érvényesíthetők legjobban a Rawls-féle igazságosság kritériumai. Míg Rawls igazságosságelméletét gyakran a jóléti állam igazolásaként olvassák, Rawls nemcsak elmélete ezen értelmezése ellen tiltakozott, de kései munkáiban azt is hangsúlyozta, hogy az igazságosság általa védelmezett elvei magával a kapitalizmussal is összeférhetetlenek: az igazságosság egy kapitalizmust meghaladó rendszert követel, mint amilyen a liberális szocializmus vagy az úgynevezett tulajdonosi demokrácia. Kapelner azt a kérdést teszi fel, hogy mi áll Rawls kapitalizmuskritikájának háttérben. A tanulmány feltárja, hogy a kapitalizmus meghaladásának gondolata Rawls igazságosságelméletének legmélyebb filozófiai alapjaiban gyökerezik. Rawls ideáljában ugyanis az emberek szolidáris módon, a kölcsönösség jegyében cselekednek *egymásért* – márpedig ez egy osztályalapú társadalomban – mint amilyen a kapitalista társadalom – nem tud megvalósulni.

Ez a magánemberek társadalma, ahol a viszonyokat piaci mechanizmusok közvetítik, és ahol közöny, önérdekkövetés és kölcsönös ellenségeskedés uralkodik. Ezek a legfőbb, egyben végzetes hibái a fennálló gazdasági rendszernek, ha Rawls perspektívájából nézünk rá.

Rawls életműve a 20. század második felének Amerikájában keletkezett: kutatási programjának hangsúlyait az ebből a közegből származó politikai kihívások – vagy azok egy része – formálta; elsődleges vitapartnerei többnyire az USA keleti parti kutatóegyetemeinek politikafilozófiai műhelyeiből kerültek ki. Meggyőződésünk azonban, hogy ez a filozófiai örökség ma, Magyarországon is létjogosultsággal bír. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a magyarországi, magyarul alkotó, esetleg a közép-európai régió politikai jelenségeire is reflektáló elméletalkotók dolga pusztán a rawlsi filozófia „importálása", a nemzetközi fősodorhoz tartozó amerikai politikaelmélet „befogadása" lenne. A rawlsi hagyománynak lehetséges ennél aktívabb és alkotóbb felhasználása. Ráadásul e hagyomány maga is alakítható, gazdagítandó a saját eredeti kontextusától nyilvánvalóan eltérő jellegzetes hazai, ill. regionális politikai jelenségekre és gondolati hagyományokra való reflexió útján. A rawlsi filozófia hazai létjogosultsága tehát csak az életművel való kritikus szembenézés és az e filozófiát továbbépítő elméletalkotás révén nyerhet elismerést. Eközben az életműre adott hazai reflexió az egyetemes politikafilozófiához történő hozzájárulás is egyben: egy sajátos politikai-filozófiai lencse fénytörésén keresztül világít rá például annak USA-központú implicit előfeltevéseire és ezek filozófiai jelentőségére, a rawlsiánus filozófia láthatatlan korlátaira – vagy éppen eddig rejtve maradt alkalmazási lehetőségeire.

IRODALOM

Forrester, Katrina. 2019. *In The Shadow of Justice: Postwar Liberalism and the Remaking of Political Philosophy*. Princeton/NJ, Princeton University Press.

Habermas, Jürgen. 1995. Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism. *The Journal of Philosophy*, 92/3. 109–131.

Rawls, John. 1971/1996. *Az igazságosság elmélete*. Ford. Krokovay Zsolt. Budapest, Osiris.

Rawls, John. 1993. *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press.

Rawls, John. 1995. Political Liberalism: Reply to Habermas. *The Journal of Philosophy* 92/3. 132–180.

Rawls, John. 1999/2008. *A népek joga. Visszatérés a közös gondolkodás eszméjéhez*. Ford. Krokovay Zsolt. Budapest, L'Harmattan.

Rawls, John. 2001. *Justice as Fairness: A Restatement*. Szerk. Erin Kelly. Cambridge, MA, London, UK, The Belknap Press of Harvard University Press.

Mráz Attila – Kapelner Zsolt – Réz Anna – Tóth Szilárd János